

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

О. Г. Шило, доктор юридичних наук, доцент, завідувача сектором дослідження проблем судової діяльності Інституту вивчення проблем злочинності НАПрН України, м. Харків;

О. М. Овчаренко, кандидат юридичних наук, науковий співробітник сектору дослідження проблем міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю Інституту вивчення проблем злочинності НАПрН України, м. Харків

КРУГЛИЙ СТІА «ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В СТРУКТУРІ ПРОЦЕСУ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ»

1 грудня 2011 р. у приміщенні Інституту вивчення проблем злочинності НАПрН України відбувся науковий семінар, присвячений Міжнародному дню захисту прав людини, на тему «Дотримання прав людини в структурі процесу боротьби зі злочинністю». У ньому взяли участь науковці Інституту вивчення проблем злочинності НАПрН України, а також Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».

Із вступним словом до учасників семінару звернувся заступник директора Інституту, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України **В. С. Зеленецький**, який підкреслив особливу актуальність теми семінару напередодні прийняття нового кримінально-процесуального законодавства України.

Основна дискусія розгорнулася навколо новацій проекту Кримінального процесуального кодексу України, розробленого Робочою групою з питань реформування кримінального судочинства при Президентіві України.

Доповідь на тему «Гарантії прав і свобод учасників кримінального процесу за проектом КПК України» була презентована завідуючою сектором дослідження проблем судової діяльності Інституту, доктором юридичних наук, доцентом **О. Г. Шило**. Доповідачка відзначила, що проект КПК містить низку принципово нових положень, оцінка яких має важливе значення для усвідомлення концепції Кодексу, моделі судочинства, яка створена його розробниками.

До таких новацій, зокрема, слід віднести положення проекту КПК щодо регулювання процесуального статусу учасників кримінального провадження. Так, процесуальні права й обов'язки потерпілого виникають з моменту подання заяви про вчинення щодо цієї особи кримінального правопорушення. Якщо вона не є заявником, але кримінальним правопорушенням їй завдана шкода, то така особа вправі після початку кримінального провадження подати заяву про залучення її як потерпілого. Якщо внаслідок злочину настала смерть потерпілого, то, на відміну від чинного КПК, потерпілим може бути визнана особа не лише із кола близьких родичів, а і членів сім'ї такої особи. Законопроектом також суттєво розширено процесуальні права потерпілого, зокрема він має право безоплатно, за рахунок держави користуватися послугами перекладача у разі, якщо він не володіє державною мовою чи мовою, якою здійснюється судочинство, застосовувати технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь, отримувати від уповноваженого органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття та реєстрацію, подавати на підтвердження своєї заяви докази, брати участь у слідчих та інших процесуальних діях, під час проведення яких ставити питання, подавати зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії, які заносяться до протоколу, отримувати копії матеріалів, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, тощо.

Законопроектом урегульовано процесуальне положення заявника, під яким розуміється фізична або юридична особа, яка звернулася із заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення до органу державної влади, уповноваженого на початок досудового розслідування, і не є потерпілим. Заявник має право: отримати від органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію; подавати на підтвердження

свої заяви речі та документи; отримати інформацію про закінчення досудового розслідування. Зважаючи на особливу значимість дій, пов'язаних із реєстрацією та перевіркою отриманої інформації про злочин, для забезпечення доступу особи до правосуддя та початку процесуальної діяльності процесуальні права заявника мають бути деталізовані саме в законі, а не у відомчому підзаконному акті, як це має місце на даний час, оскільки це забезпечить єдність зазначених положень для всіх державних органів.

Окрему увагу доповідачка приділила аналізу положень проекту КПК щодо передбачених заходів забезпечення кримінального провадження, до яких належать: виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід; накладення грошового стягнення; тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом; відсторонення від посади; тимчасовий доступ до речей і документів; тимчасове вилучення майна; арешт майна; затримання особи; запобіжні заходи. Упровадження нових заходів спрямоване на підвищення ефективності кримінального судочинства, а суттєве розширення юрисдикції суду стосовно вирішення питання про їх проведення сприяє захисту прав і законних інтересів учасників кримінального процесу. Розмірковуючи над питанням щодо доцільності розширення юрисдикції суду на досудовому провадженні, О. Г. Шило нагадала слова англійського ідеолога лібералізму Д. Локка, який у своєму творі «Два трактати про правління» зазначив, що люди створюють державу для охорони «життя, свободи та власності», тому держава не може свавільно позбавити або обмежити ці права — тільки у судовому порядку та згідно з принципом справедливості. Незважаючи на те, що цьому висловлюванню понад три століття, воно надзвичайно актуальне й для сьогодення.

Суттєві новації запропоновано розробниками проекту стосовно початку досудового розслідування, адже за їх задумом слідчі дії повинні здійснюватися відразу після отримання приводу до початку досудового провадження. Слідчий (прокурор) невідкладно, але не пізніше одного дня після подання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування. Аналізуючи ці положення проекту з використанням даних офіційної статистики,

доповідачка піддала їх критичній оцінці і зазначила, що у більшості випадків здійснення кримінального провадження може бути необґрунтованим, що тягне порушення прав і законних інтересів осіб, які залучатимуться до кримінально-процесуальної діяльності. Відкритим також залишається питання щодо забезпечення судового захисту від можливого необґрунтованого обмеження прав людини у ході цієї діяльності, адже відсутність процесуального рішення, яким відкривається кримінальне провадження, фактично унеможливає його оскарження.

Із науковим повідомленням на тему *«Дотримання прав людини і протидія злочинності: деякі питання»* виступила кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Інституту **О. М. Овчаренко**, яка зупинилася на двох напрямках гуманізації вітчизняної системи кримінальної юстиції.

По-перше, КПК України 1960 р. не надає достатньо можливостей для застосування запобіжних заходів, не пов'язаних із позбавленням волі. Їх перелік, передбачений ст. 149 КПК України, є на перший погляд достатнім, оскільки на практиці застосовуються переважно підписка про невиїзд і взяття під варту. Поширенню останнього сприяє відсутність критеріїв застосування альтернативних запобіжних заходів, таких як застава, яка не набула поширення у вітчизняній практиці. За даними судової статистики за 2010 р., судами звільнено під заставу 109 осіб (у 2009 р. — 150 осіб). Із загальної суми застави на користь держави звернуто 90,1 тис. грн (у 2009 р. — 144,5 тис. грн) у зв'язку з тим, що обвинувачуваний, підсудний порушив узяті на себе зобов'язання. Отже, є нагальна потреба у доповненні переліку так званих нетюремних заходів примусу та виробленні чіткого механізму їх застосування, на чому наголошують європейські експерти та міжнародні правозахисні організації (рішення Європейського суду з прав людини у справі Харченко проти України від 10 лютого 2011 р.).

Можна відзначити позитивні кроки в цьому напрямку. 15 листопада 2011 р. Верховна Рада України ухвалила зміни до Кримінального кодексу України, якими передбачається відмова від покарання у вигляді позбавлення волі за господарські злочини й заміна його штрафом, а також декриміналізація тих діянь у цій сфері господарської діяльності, які вже втратили ознаки суспільної небез-

пеки. Запобіжний захід у вигляді взяття під варту у справах про злочини у сфері економіки та господарської діяльності, а також у справах про посадові злочини, вчинені підприємцями, відтепер буде застосовуватися у виключних випадках. Окрім того, проект КПК України розширює перелік альтернативних запобіжних заходів, включивши до нього домашній арешт (п. 1 ст. 173).

По-друге, традиційною проблемою вітчизняної кримінальної юстиції залишається мізерна кількість виправдувальних вироків. За даними ДСА України, у 2010 р. за вироками, що набрали законної сили, виправдано 315 осіб, що складає 0,2 % від загальної кількості завершених проваджень по кримінальних справах. Наведені цифри свідчать не лише про «якість» роботи вітчизняних правоохоронних органів, а й про низький рівень професійної підготовленості відповідних посадових осіб. Потребує перегляду практика органів прокуратури і МВС України, згідно з якою по кожному випадку постановлення судами виправдувального вироку проводиться службове розслідування, а «винні» притягаються до дисциплінарної відповідальності. Така практика зводить нанівець принцип змагальності у судочинстві. Разом із тим гуманізація кримінально-правової політики держави потребує суттєвої зміни правосвідомості суддів і співробітників правоохоронних органів.

У дискусії, яка відбулася по закінченні виступів доповідачів, взяли участь більшість учасників семінару, які обговорили підняті в доповідях питання і висловили власні міркування щодо можливих заходів забезпечення ефективного захисту прав і свобод людини у сфері кримінального судочинства.

Підводячи підсумки семінару, вчений секретар Інституту, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник В. С. Батиргарєєва подякувала всім присутнім за участь у роботі семінару та висловлені пропозиції, спрямовані на вдосконалення законодавства щодо захисту прав людини у сфері кримінального судочинства.